

## **Eva Melmuková**

### **Zápas církve české reformace o vlastní identitu**

#### **I. Církev bez restitucí – svědectví křesťanů, tvůrců tolerančních sborů z r.1782**

Léta 1782-84 jsou obdobím zásadního přelomu – něco končilo a něco naopak začínalo.

Pro lepší pochopení této proměny je třeba si přiblížit realitu života dané doby. Jak ji prožívali lidé, kteří tvořili první toleranční sbory? Připomeňme si je v typických situacích: v plně evangelických a smíšených rodinách v centrální oblasti hustého evangelického osídlení nebo v okrajových oblastech, a to jako rodiny nebo pouhé jednotlivce.<sup>1</sup> Nezapomeňme přitom ani na pastory a učitele včetně jejich rodin. Všichni museli počítat s existencí za určitých předem stanovených podmínek.

Na většinu obyvatel dopadala pravidelná zátěž placení kontribucí a vykonávání robot, odevzdávání církevních desátků a případně štoly v případě křtů, oddavek či pohřbů. Pokud měly rodiny děti školou povinné, existovala povinnost odevzdávat učiteli tzv. sobotales.<sup>2</sup>

Pro toleranční evangelíky k tomuto základnímu všeobecnému břemeni, od něhož ani v případě církevních dávek římskokatolické církvi nebyli osvobozeni (byť jejich služeb neužívali), vyrůstaly hmotné povinnosti další, těžko zvládnutelné. Byli povinni si postavit modlitebnu a obydlí pastora, tohoto pastora si povolal a zajistit mu plat, většinou zčásti v penězích, zčásti v naturální formě. Někde k těmto nákladům přibyla i starost o vlastní školu a zabezpečení existence učitele.<sup>3</sup>

To, co v římskokatolické církvi zajišťovali patroni, případně náboženský fond zřízený Josefem II. ze jmění zrušených klášterů,<sup>4</sup> si museli toleranční evangelíci hradit v plném rozsahu sami. Odnikud nedostávali žádné dotace, nikdy nedošlo k žádným restitucím, i když to byla naprosto zřejmá záležitost (např. známé „Pražské Jezulátko“ je v základu kostel, který si postavili němečtí luteráni v letech 1611-13,<sup>5</sup> právě tak jako kostelík sv. Ducha na jihu Českomoravské vrchoviny z r.1609 zbuďovali zase evangelíci čeští).<sup>6</sup>

Jak tuto situaci toleranční evangelíci zvládali? Samozřejmě velice těžko, lze pokládat přímo za zázrak, že se za těchto okolností toleranční sbory vůbec objevily. Jejich situace, a to nejenom ve vzpomenué souvislosti, se v podstatě rovnala situaci římskokatolické církve po r.1948. To, co bylo ve dvacátém století vnímáno jako nejhorší útlak, bylo na konci 18.století přijímáno jako vysvobození. Potomci české reformace byli proto zkušenější a na ztížené podmínky připravenější. Jak k tomu došlo? Potřebné vysvětlení souvisí právě s proměnou let 1782-84.

Je třeba vycházet z dvojího chápání církve, na něž v dávnější historii už upozornili např. valdenští a náš Petr Chelčický. Církev jako obecnství je tam, kde nutná organizační struktura tvoří prostě pomocnou síť (příklady: valdenští, česká reformace, rakouští a francouzští evangelíci za pronásledování 18.století). Církev jako součást správního, resp. mocensko-vládního aparátu je tam, kde existuje v propojení se státní mocí (příklady: římsko- a řeckokatolická církev, pravoslavné církve, církve oficiální světové reformace).<sup>7</sup>

---

<sup>1</sup> Melmuková,Eva. Patent zvaný toleranční, 2.vydání, Neratovice 2012, s.147nn, 155nn, 165nn

<sup>2</sup> vzhledem k propojení státu a římskokatolické církve znamenaly povinnosti k oběma těmto subjektům stejně vymahatelný závazek

<sup>3</sup> blíže viz Melmuková,Eva. Patent zvaný toleranční, 2.vydání, Neratovice 2012,, s.225nn, s.250nn

<sup>4</sup> z tohoto fondu, nazývaného Náboženská matice, se mj. hradila také výstavba nových kostelů v místech, kde vzrostl počet obyvatel

<sup>5</sup> Otter, Jiří. Praha po stopách české reformace, Praha 2001, s.96-97

<sup>6</sup> blíže viz Melmuková,Eva. Patent zvaný toleranční, 2.vydání, Neratovice 2012,, s.168,170, 174-175

<sup>7</sup> Melmuková,Eva. Otázka kontinuity české reformace do počátku toleranční doby, in: Studia comeniana et historica, Uherský Brod 2008, s.252-259

Po vydání tolerančního patentu se v Čechách a na Moravě ve dvou letech v zásadě proměnila předtoleranční církev jako obecnství v církev jako součást správního aparátu, i když druhořadou.<sup>8</sup>

Se situací, způsobenou touto proměnou, zápasí církev hlásící se k české reformaci dodnes. Projevilo se to zřetelně hned po r.1918; problematika není vyřešena ani v současnosti.

## II. Zápas církve české reformace o vlastní identitu po r.1918

Vzápětí po vyhlášení státní samostatnosti 28.října 1918 se vytvořilo ústředí ze zástupců luterské i reformované církve, které stálo v čele dosavadního sjednocovacího úsilí. Tento Ústřední výbor českých evangelíků, který si vytýčil jako úkol znovusjednocení tolerančním patentem uměle rozdělených potomků české reformace, chtěl navázat na v r.1609 sjednocenou „Českou církev podobojí podle řádu administrátorova a seniorova“. Společným základem znovusjednocené církve měla být Bratrská a Česká konfese (proto byl nakonec stanoven její název Českobratrská církev evangelická). Na 17. a 18.prosince 1918 byl svolán generální sněm, který sjednocení potvrdil.

Od samého počátku v této církvi soupeřily dvě tendence. Základní orientací vzhledem k dozrávání linie české reformace v předtoleranční církevním společenství byl návrat k církvi jako obecnství. Realitou však byla dosavadní struktura dvou protestantských církví, formálně zrovnoprávněných od r.1861 s církví římskokatolickou. V tomto posledním období života v rakousko-uherské monarchii měly obě evangelické církve určitý podíl i na financování ze strany státu. Vzhledem k tomu bylo logické, že usnesení I.synodu ČCE v r.1921 zní v bodu 7 takto: „Vyslovujeme se proti takové rozluce církve a státu, která historickou osobnost církví ničí, proměňuje je v pouhé kultické spolky, zbavuje je majetku a znamená v podstatě ubíjení jejich činnosti.“<sup>9</sup> V bodu 18 se uvádí: „Kostely a jiné budovy, jakož i veškerém majetek církevní, pokud byl získán dary a příspěvky členů církve a souvěrců, buď církvi ponechán.“<sup>10</sup> V pozadí těchto formulací je obava z církvim nepřátelské odluky, realizované v r.1904 ve Francii. Tam bylo provedeno opravdu rychlé a zásadní odtržení církví od jakýchkoli státních příspěvků, církevní budovy byly zestátněny, sbory a farnosti se měly nadále organizovat jako kultová a bohoslužebná sdružení, školství mělo být pouze laické, nikoli církevní. Odluka narazila na tvrdý odpor zejména římskokatolické církve, francouzští protestanti přijali zákon bez větších problémů, pouze si v průběhu let zajistili dovolení přijímat dary a odkazy a mít jmění, z něhož by rostl finanční základ církevní organizace. Víme, že protestantismus ve Francii, s historickou zkušeností obdobnou naší, přetrval dodnes a kromě života ve vlastní zemi se stará i o misijní činnost v zahraničí, často velmi vzdáleném.

Jedna z nejvýznamnějších osobností ČCE ve dvacátých letech 20.století, novozákonník profesor Dr.František Žilka, velmi litoval, že k odluce u nás nedošlo už v r.1918. Píše přímo: „Československá republika promeškala psychologický okamžik ku provedení rozlučky hned po převratu v říjnu 1918. V revoluční náladě a revolučním Národním shromáždění bylo možno přijmout zákon rozlukový. Vím velmi dobře, že v náhlém spádu událostí nebylo kdy, aby takový zákon mohl být propracován v podrobnostech. Ale bylo by stačilo odhlasovati zákon o jediném paragrafu, který by prohlašoval zásadní rozlukou a ukládal budoucí vládě promyslet jednotlivosti a uskutečnit je prováděcím nařízením“<sup>11</sup>

Odluku tedy Žilka považuje za přirozený způsob koexistence církví a státu: „Stává se přirozeným přesvědčením, že každá církev si má hraditi své potřeby z příspěvků vlastních příslušníků. Prostý zdravý rozum vede k uznání, že tento způsob jest jedině spravedlivý. Nelze přece nikoho nutiti, aby z jeho peněz proti jeho přesvědčení byl vydržován kult, se

<sup>8</sup> Stručné přehledné zdůvodnění vzhledem k roku 1784 viz Melmuková,Eva. Patent zvaný toleranční, 2.vydání, Neratovice 2012, s.230

<sup>9</sup> Deset let Českobratrské evangelické církve 1918-1928, Praha 1928, s. 41

<sup>10</sup> Deset let Českobratrské evangelické církve 1918-1928, Praha 1928, s.42

<sup>11</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.22

kterým nemá nic společného, ano který pokládá za nepřipustný pro sebe a pro celek. Jest divné, že církve neuznává tohoto velmi pozitivního pravidla. Svědčí to o malém sebevědomí církve, ano svědčí to o nedostatku jemného, mravního svědomí, o nedostatku smyslu pro spravedlnost i rovnoprávnost. Je to projev násilnosti se strany nahodilé většiny.<sup>12</sup> Samozřejmě, pokračování praxe z doby Rakousko-Uherska, vyžadované římskokatolickou církví, bylo nepřekonatelnou překážkou řešení otázky odluky.: „Československá republika dneška nemá samostatného a nového stanoviska v otázce úpravy poměru mezi státem a církví. Nejen formálně převzala a zdělila takový stav, který byl v Rakousku před válkou; totiž věcně pokračuje na přejatém katolickém podkladě. Odtud rostou všechny obtíže“<sup>13</sup> „Jest arci pravda, že církve evangelické a československá přijímají od státu příspěvek na své potřeby. Zdá se to nedůsledností a jest jí opravdu, když proti principům protestantismu a svobodného církevnictví tyto církve trvají na stavu, podle kterého se jim dostává státní subvence. Sluší však mít na paměti, že tato nedůslednost jest pouze následkem neorganického vývoje v poměru mezi státem a církvemi. Dokud katolická církev dostává státní příspěvky, bylo by sice velkým gestem se strany ostatních církví, zřici se jich. Znamenalo by to přímou podporu katolicismu a sesílení jeho posic. Nikdo přece vážně nečeká od katolicismu, že by se velkomyslně vzdal státní podpory, kdyby ostatní církve z důvodů svědomí na ni resignovaly. Kdyby to učinily, nastal by zajímavý stav, že by malé a finančně slabé církve drobných lidí hradily své potřeby samy, a bohatá katolická církev se svými velkostatkami a milionovými fondy brala státní podpory dál.“<sup>14</sup>

V usnesení I. synodu ČCE z r.1921 je nakonec ještě bod 19: „Budiž zákonem umožněna restituace majetku předbělohorské evangelické církve, který jí byl po Bílé Hoře konfiskován.“<sup>15</sup> Žádná restituace nikdy provedena nebyla.

V září r.1923 se konal I. sjezd československých evangelíků v Praze. Při té příležitosti v jednání IV. sekce „Idea české reformace a čl.stát“ zazněla mj. tato slova: „Čsl. evangelíci pokládají vztah mezi církví a státem, jak se vyvinul v zemích římských, za přežitek středověku a překážku zdravého vývoje. Jejich programem jest taková úprava vzájemného poměru, aby svéráz a svoboda obou činitelů byla zachována a zaručena. Jsou pro rozluky církve a státu. Tuto rozluky si arci nepředstavují tak, aby se stát vzdal všech práv a římskokatolická církev podržela veškeré výhody, výsady, državy, nebo tak, aby evangelické církve státem uznané v důsledku svého principiálního stanoviska se zřekly všeho, co jim dosud zjednávalo aspoň částečnou rovnoprávnost s církví římskou, kdežto římská církev by via facti setrvala ve svém dosavadním postavení.“<sup>16</sup>

V prvních letech samostatného státu byl ČCE na základě tzv. protestantského patentu z r.1861 vyplácen státní příspěvek na věcné potřeby církevní správy a funkční platy ústředních orgánů.

V r.1926 byl nastolen požadavek tzv. kongruy. Jde o pravidelný státní doplněk ke služnému církevních funkcionářů. Proti tomu se tehdy vyjadřoval František Žilka takto: „Žádná z evangelických církví na příklad neuznává a nechce, aby její funkcionáři byli pokládáni za zaměstnance státní a řazení do této kategorie. Netouží po tom ani církve československá. Všecky ostatní církve spolu s tím zamítají systém kongruový, podle kterého stát by z části nebo plně platil a vydržoval jejich duchovní“<sup>17</sup>, „V zásadě žádáme, aby rozluky přivedla takový právní stav, podle kterého by si každá církev hradila své potřeby z příspěvků vlastních členů. Než se to uskuteční, pokládáme za spravedlivý nárok rovnoprávnosti, aby stát

<sup>12</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.15

<sup>13</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.11

<sup>14</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.17

<sup>15</sup> Deset let Českobratrské evangelické církve 1918-1928, s.42

<sup>16</sup> I. sjezd československých evangelíků ve dnech 27.-30.září 1923, Praha 1923, s. 74-75

<sup>17</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.16-17

přispíval ostatním církvím a bezkonfesijním organizacím přiměřenou částkou. Ale protestujeme proti tomu, aby se to dalo ve formě kongruy, která zavazuje stát k povinnosti vydržovati duchovní jako své zaměstnance a tím utužuje vztah mezi státem a církvemi<sup>18</sup>

Kongruový zákon byl však přece ještě v r.1926 vydán a tím byl všem církvím zajištěn stabilní každoroční příjem.

Tím se stalo méně naléhavým dotování společné pokladny, kterou generální sněm v r.1918 zřídil pro případ možné odluky. I v první době po jejím zřízení se ovšem zjišťovalo, že příjmy jsou zcela nedostatečné v porovnání s požadovanými náklady, protože obětavost sborů neodpovídá potřebám.

Poté došlo k zásadnímu zvratu v poměru církví a státu až v r.1949 přijetím církevních zákonů po Únoru 1948. Všechny církve, pokud přijetí zákonů neodmítly, se dostaly do přímé závislosti na státu a jejich duchovní se tím stali státními úředníky, byť neplnohodnotnými a špatně placenými. Většina církví tehdy kapitulovala pod hrozbou přímého mocenského zásahu

### III. Cesta k odluce církví a státu v období České republiky

Česká republika zdědila vzhledem k církvím (včetně náboženských společností a židovské obce) stav na základě církevních zákonů z r.1949. I když byl přirozeně nastolen stav svobodných církví ve svobodném státě, pokud jde o platy duchovních, zůstal i nadále v podstatě zachován stav daný uvedenými zákony. Církve dokonce ještě v posledním období jednotného Československého státu získaly v restituci část církevních budov. K restituční teče však byla ještě dlouhá cesta. Po nekonečných jednáních byla konečně v r.2012 urychleně sjednána dohoda mezi církevními subjekty a židovskou obcí na straně jedné a českým státem na straně druhé. Tato dohoda narazila u široké veřejnosti nejen pro výši finančních odškodnění, ale především pro svou neprůhlednost. Spojuje v sobě dva odlišné prvky: restituční nároky a odluku státu a církví.

Odluka je tedy konečně skutečně přede dveřmi. Přehledné a jasné by bylo, kdyby stát po určité oboustranně dojednané období postupně snižoval svůj příspěvek církevním subjektům, protože většina z nich byla poškozena ve svém rozvoji nejen konfiskacemi, ale především atmosférou militantní ateistické státní orientace. Tento projekt postupného přechodu k samofinancování by neměl být v žádném případě spojován s restitucemi za zkonfiskovaný majetek, který nelze vydat v naturální formě.

V dané souvislosti se však projevuje především veliký rozdíl v sebeuvědomění jednotlivých církví. Církev institučního typu potřebuje zajištění svého významu ve společnosti a odpovídající ekonomické zázemí. Takovou církví je bezesporu největší z církví v ČR, římskokatolická. ČCE je v podstatně složitější situaci. Zákonitě se v ní projevuje a zápolí dvojí princip. Vlastní, původní a vždy znovu objevovaný a prosazovaný, je církev jako obecnství. Faktickou návazností na rakousko-uherské církevní zákony se však dostala do situace církve institučního typu, vázané na stát. V cestě osvobození se z této závislosti ji hned na počátku její samostatné existence bránil jednak ohled na Slovensko, vázané ještě pevněji instituční strukturou, jednak vědomí, že by jí osvobození znevýhodnilo v porovnání s církví římskokatolickou, která je přirozeně odmítala. Dnes, kdy odluku lze chápat jako blízkou realitu, vyvstává otázka vlastní identity mimořádně naléhavě. ČCE se ocitla na rozcestí: pokračování ve směru instituční církve znamená ekonomické zajištění za cenu ztráty vlastní identity. Volba církve jako obecnství znamená zachování této identity za cenu velkého rizika.

<sup>18</sup> Mezi státem a církví (obsah přednášky prof.dr.Fr.Žilky), Praha 1926, s.18